

Університетська автономія в системі конкурентоспроможного розвитку вищої освіти

Анатолій Павленко

Ректор ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», академік Академії педагогічних наук України, доктор економічних наук, професор

Досвід високорозвинених держав світу засвідчує, що в останнє десятиріччя серед багатьох чинників, котрі зумовляють підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн, визначальною дедалі більше стає креативна діяльність. Саме держави з динамічним розвитком освіти та інноваційних систем, з ефективним механізмом комерціалізації знань стають глобальними лідерами з високим конкурентним статусом. Ключовою проблемою урядів є подолання негативних наслідків світової фінансової кризи та формування висококонкурентних економік на основі інноваційного розвитку. Не випадково кризу вважають сприятливим моментом для втілення новітніх розробок, системних інновацій для зміни технологічних укладів. Конкурентоспроможність стає універсальною вимогою, що висувається відкритою економікою до будь-якого суб'єкта міжнародних економічних відносин, у тому числі й до університетів, які використовують конкурентні стратегії для підвищення якості освітніх послуг.

Важливо враховувати також об'єктивні фактори функціонування глобального ринку освітніх послуг, закономірності та специфіку його функціонування в майбутньому. У цьому зв'язку експерти Організації економічного співробітництва і розвитку С. Маргінсон, М. ван дер Венде, Г. МакБерні, С. Зігурас, Дж. Салмі у своїй роботі «Вища освіта до 2030 року» (2009 р.)¹ дослідили визначальні тенденції розбудови вищої освіти, особливості її фінансування та механізми управління нею в перспективі, а також очікувані в майбутньому ринкові чинники, які впливатимуть на цей сектор економіки. Фахівцями були узагальнені глобальні тенденції розвитку вищої освіти на наступні три десятиріччя — до 2030 року, а саме:

1. Збільшення мобільності студентів, професорсько-викладацького складу, освітніх інституцій загалом, що обумовлює формування високодинамічного глобального ринку освітніх послуг.

2. Розвиток та інтенсифікація міжнародних наукових досліджень в умовах зростаючого співробітництва між університетами і загострення конкуренції між ними.

3. Нарощення глобального впливу національних систем вищої освіти регіонів Азії та Європи зі збереженням за Північною Америкою лідируючих позицій у цій сфері, особливо у сфері наукових досліджень.

4. Загальносвітове поширення приватної вищої освіти (приватного фінансування вищої освіти), особливо поза межами країн ОЕСР.

5. Розбудова ринкових механізмів в управлінні вищою освітою за посередництвом системи індикаторів ефективності освітніх установ і конкурсного розподілу коштів.

6. Посилення уваги закладів вищої освіти на забезпеченні належної якості у відповідь на зростаючі роль і значення транснаціональної вищої освіти, інституціональних рейтингів вузів і їхнього прагнення до відповідальності.

Фахівці ОЕСР прогнозують, урахувавши об'єктивну закономірність, яка властива розвитком державам світу і пов'язана зі старінням населення, що критичним періодом для сектору вищої освіти, принаймні в межах ОЕСР, можуть виявитись 2015—2020 роки, коли прогнозовані витрати на вищу школу у відносному вираженні та відповідні державні видатки скорочуватимуться (рис. 1—2).

Так, за першим можливим сценарієм розвитку глобального ринку освітніх послуг, який ураховує чинник поступового уповільнення, чи навіть можливого зменшення, набору студентів до вузів (рівень зарахування студентів до вузів залишається сталим, на рівні 2004 р.), експерти

¹ Higher Education to 2030. Volume 1: Demography. Volume 2: Globalisation. OECD, 2009.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ОЕСР прогнозують скорочення загальних витрат на вищу освіту до 2020 р. від 1,6 до 1,4 % ВВП. Відповідно, зменшаться і державні видатки на неї з 2,5 до 2,2 % від загальних державних витрат.

Другий сценарій, який є більш оптимістичним і змодельований виходячи з припущення,

що набір студентів до вузів у найближчі 5—10 років все-таки зростатиме, хоч і набагато повільнішими темпами, ніж раніше, передбачає менш різке скорочення асигнувань на вищу школу (середні загальні витрати на вищу освіту до 2015 р. досягнуть рівня 1,7 % ВВП, а до 2020

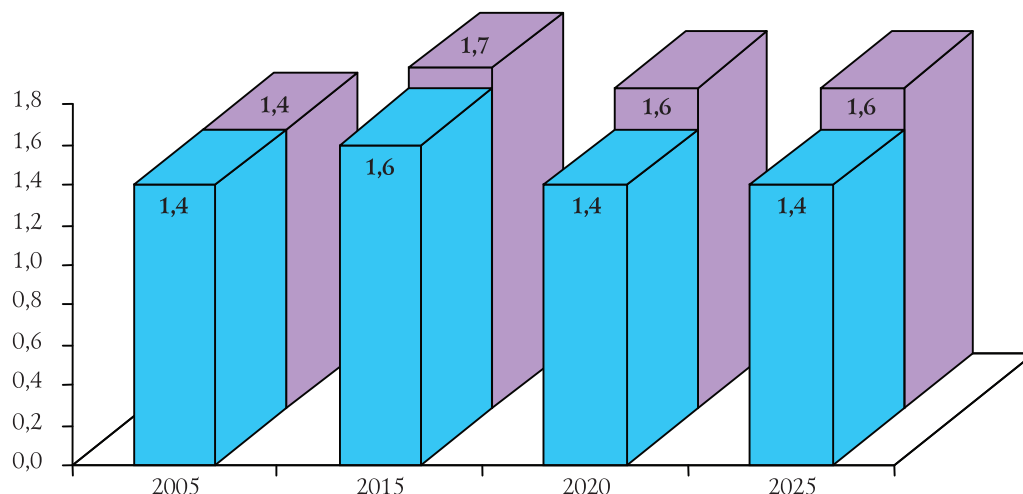

Рис. 1. Прогнозовані витрати на вищу освіту, % від прогнозного ВВП (середні показники по країнах ОЕСР)

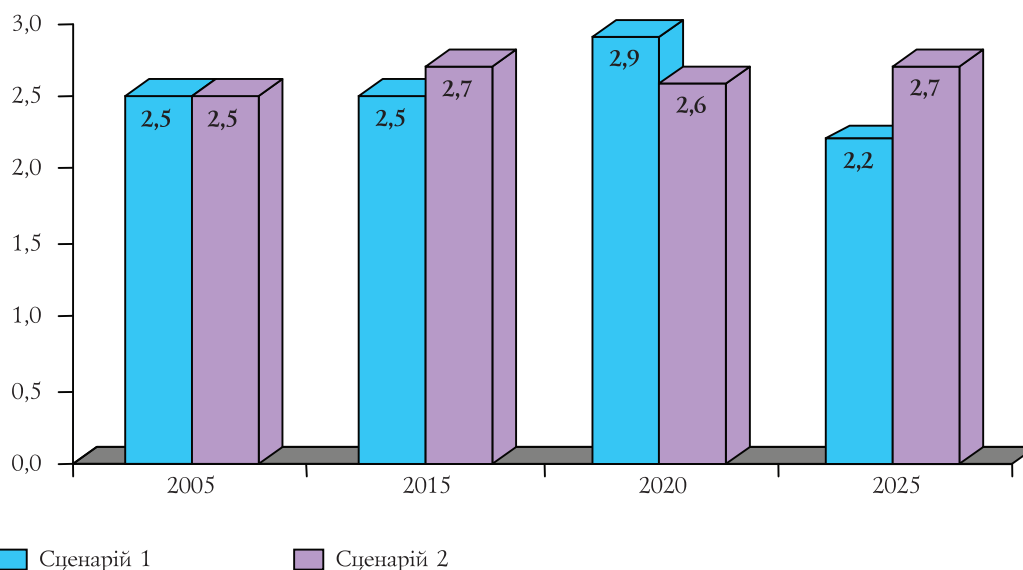

Рис. 2. Державні витрати на вищу освіту, % від загальних державних витрат (середні показники по країнах ОЕСР)

Сценарій 1 — рівень зарахування студентів до вузів залишається сталим (на рівні 2004 р.).
Сценарій 2 — рівень зарахування студентів до вузів зростає за трендовою траєкторією.

Джерело: Higher Education to 2030. Volume 2: Globalisation. OECD 2009.

скоротяться до 1,6 % ВВП; державні видатки зменшаться до 2,6 % ВВП, але в майбутньому зростатимуть), рівень яких імовірно відновиться у довгостроковому періоді. У будь-якому випадку ці тенденції необхідно враховувати і брати до уваги під час розроблення національної стратегії розвитку вищої школи в Україні.

На наш погляд до глобальних тенденцій в освіті, можна віднести:

- зростання кількості суб'єктів на ринку освітніх послуг та збільшення інтенсивності конкуренції на ньому;

- зростання глобального попиту на освітні послуги;

- посилення координації бізнесу та вищих навчальних закладів у підготовці фахівців та транснаціоналізації університетської освіти;

- диверсифікація освітніх послуг та підвищення їх якості;

- поглиблення міжнародного наукового співробітництва університетів;

- збільшення джерел фінансування освітніх закладів та зміна їх структурного складу;

- зростання новітніх інноваційних педагогічних технологій;

- поглиблення процесів гуманізації у вищій школі.

Сучасні університети світового класу сприяють якісному економічному зростанню країн, та формуванню інтелектуального капіталу нації. Вони роблять значний внесок у розвиток національних інноваційних систем через поширення знань, наукові дослідження і трансферт технологій, а також забезпечують високу якість знань випускників.

Університети стають основними учасниками національних інноваційних систем, організаційними посередниками для кооперації освітніх і наукових структур з бізнесом та урядом. Метою співпраці є об'єднання зусиль для вирішення як міждисциплінарних завдань освіти і науки, так і активізації інноваційної діяльності. Про вагомую роль освіти у сучасному суспільному прогресі свідчить наявність тісного кореляційного зв'язку між якістю освітніх систем, розвитком університетів світового класу та економічним зростанням країн. Тому ті держави, які визнали пріоритетність університетської освіти, змогли перейти до розбудови інноваційної економіки, що забезпечує їм високі конкурентні позиції на світових ринках. І навіть в умовах сучасної світової фінансово-економічної кризи ці країни не тільки не зменшили витрати на освіту та інноваційну діяльність, а навпаки, їх примножили. До них долучився Китай, який стрімко розпочав розбудову національної інноваційної системи, основними суб'єктами якої мають стати університети світового класу.

Головним фактором міжнародної конкурентоспроможності держав, що на якісній основі створює їм додаткові конкурентні переваги, є інноваційна діяльність. Тобто динамічний процес постійних змін і оновлень, що дають імпульс до еволюційного розвитку суб'єктам господарювання. Важливою передумовою забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни є її інституціональна складова, що формується у вигляді різного виду інфраструктури, починаючи з виробничої і закінчуючи ринковою. Саме забезпеченість інфраструктурою та ринковими інституціями створює потенційні можливості країни підвищувати та утримувати глобальну конкурентоспроможність. Крім того, становлення постіндустріального суспільства у розвинених країнах світу дає змогу виокремити серед усіх інших саме ті фактори, які створюють їм динамічні конкурентні переваги, передусім інтелект нації, як визначальної передумови лідерства у майбутньому. Не випадково серед низки важливих «Золотих правил конкурентоспроможності країн» Міжнародного інституту управління важливого значення експерти надають саме інвестуванню у розвиток і підтримку національної освітньої системи, що безпосередньо сприяє зростанню економіки, заснованої на знаннях.

Європейська вища школа відстає від американської. Не випадково на конференції європейських міністрів вищої освіти було визнано, що Болонський процес не буде завершено у 2010 році, через те що не забезпечено подолання відриву від університетів США, де знаходиться більше половини зі 100 найкращих університетів світу.

У Сполучених Штатах немає федерального міністерства освіти та інших централізованих органів, що здійснювали б єдиний національний контроль за вищими навчальними закладами. Штати беруть на себе різні ступені контролю над освітою, але загалом вищі навчальні заклади мають право працювати з досить великим ступенем самостійності й незалежності (автономії). Як наслідок, американські навчальні заклади можуть значно відрізнитися за характером і якістю своїх програм. І тому Болонський процес отримав новий орієнтир — 2020 рік, коли завершиться створення загальноєвропейських механізмів забезпечення якості відповідно до загальноприйнятих стандартів.

Ключовим показником конкурентоспроможності вищих навчальних закладів є якість освіти, що характеризує не тільки відповідність певним цілям, вимогам і стандартам, але й, перш за все, високу конкурентність випускників на глобальному ринку праці. Найвищі стандарти якості освіти в умовах глобалізації можуть бути забезпечені лише за допомогою

збільшення і диверсифікації фінансових потоків, які надходять у розпорядження університетських закладів.

Здатність університету адаптуватись до виликів та змін, що відбуваються на глобалізованих ринках освітніх послуг, та реагувати на зміну попиту прямо залежать від ступеня наданої університету автономії і його статусу в національній інноваційній системі. Найкращі університети світу, згідно з рейтингами авторитетних міжнародних організацій, є автономними навчальними закладами. Тому, як вважають фахівці¹, університетська автономія — це необхідна умова для успішності навчального закладу, що обумовлюється двома чинниками:

— по-перше, суспільство потребує університетів, які будуть відповідальні перед ним у довгостроковій перспективі і виконуватимуть такі визначальні функції:

- створення і розвиток нових знань та передача їх у розпорядження спільноти;

- дослідження суспільно значущих питань на вільних засадах, з високим рівнем науковості і з використанням найбільш адекватних наукових методів;

— по-друге, автономні університети можуть виявляти ініціативу і бути підприємливими, незважаючи на такі обставини:

- ◆ наявність неефективного регулювання, а також зовнішнього тиску на університетський сектор призводить до втрати університетами відповідних стимулів та ініціативності;

- ◆ надмірне регулювання та неефективний менеджмент університетів, у випадку недостатньої університетської автономії, послаблюють їх позиції на ринку освітніх послуг.

До головних об'єктів «реальної» автономії університетів відносять:

- внутрішню організацію університету, процес прийняття управлінських рішень, механізми і процедури вибору ректора вузу;

- навчальні програми (офіційні навчальні ступені мають регулюватися державою);

- підбір персоналу (академічного і неакадемічного);

- прийом студентів (сприяння доступу студентів до навчання на системному рівні);

- фінансові ресурси вузу, а також політика університету у сфері видатків.

Небезпечним політичним аргументом щодо забезпечення університетської автономії є зменшення фінансування державою автоном-

них освітніх закладів. Цей аргумент є небезпечним з огляду на те, що освіта і дослідження мають високу колективну віддачу від інвестицій, на додаток до індивідуальної (тобто є суспільно корисними інвестиціями), тому потребують належного державного фінансування незалежно від рівня автономності тих чи інших університетів.

Разом з тим університетська автономія — недостатня умова для успішності навчального закладу. Це відбувається через швидку зміну середовища і є реальним викликом для університетів, які мають автономний статус, оскільки існує велика загроза їхній стабільності, незалежності та ефективному відтворенню потенціалу, як з боку конкурентів, так і інших суб'єктів та факторів, таких як:

- ✓ глобалізація, поява нових надпотужних економічних сил у світі, поширення наукового і технологічного прогресу, Болонський процес, Лісабонський план дій у Європі;

- ✓ посилення суспільних вимог до університетів (необхідність упровадження спеціалізованого навчання, потреба розбудови дослідницького партнерства);

- ✓ зростання вартості досліджень і викладання в університетах;

- ✓ зменшення державного фінансування університетів (національні уряди мають багато інших зобов'язань: охорона здоров'я, забезпечення людей похилого віку, національна безпека тощо);

- ✓ розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій (обладнання і програмне забезпечення, Інтернет, електронні бібліотеки, відкриті навчальні курси тощо).

Тому з метою належного реагування на численні виклики автономні університети змушені:

- посилювати конкурентну боротьбу на ринку освітніх послуг;

- забезпечувати ефективну кооперацію з іншими інституціями, а також бізнесом і урядовими структурами, що загрожує автономним університетам можливою втратою їх дійсної незалежності (автономності);

- швидше адаптуватися до постійно змінюваних чинників зовнішнього середовища.

Стратегічні засади діяльності сучасного університету включають:

- досконале розуміння і аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища;

- належне формулювання університетської місії та відповідних стратегій;

- налагодження ефективного процесу прийняття управлінських рішень;

- розбудова корпоративної культури університету та культури якості;

- забезпечення прозорості й підзвітності університету перед спільнотою.

¹ Weber Luc. University Autonomy, a Necessary, but not Sufficient Condition for Excellence. IAU/IAUP Presidents' Symposium Chiang Mai, Thailand, 8-9 December 2006 (http://www.unesco.org/iau/conferences/chiang_mai/pdf/Luc_Weber.pdf).

Отже, університетська автономія є необхідною умовою для успішності університетів, але не достатньою, зважаючи на такі обставини:

— державні органи влади, навіть якщо інституції залишаються автономними, зберігають ключову відповідальність за вищу освіту та сферу досліджень;

— університети не стають висококонкурентними лише на тій основі, що вони є автономними;

— університети, не дивлячись на досягнутий рівень якості та ефективності, мають постійно вдосконалювати систему управління і нарощувати лідерські позиції;

— університети мають залишатися підзвітними стосовно до своїх основних спонсорів (держави, приватного сектору, організацій).

Концепція автономії по-різному розуміється і трактується в різних регіонах світу, і пов'язані з нею сприйняття та термінологія, як правило, відрізняються досить суттєво. Це зумовлено не тільки різними правовими рамками функціонування університетської освіти, а й історичними та культурними чинниками, які визначають автономію вищих навчальних закладів у кожній країні. Створення єдиного набору понять для всіх аспектів автономії в цілому ряді випадків є неможливим, у результаті чого існують різні варіанти її трактування.

Дані і статистика свідчать, що переважна більшість студентів навчаються у державних університетах, хоча деякі країни мають великий сектор приватних. У деяких країнах є приватні університетські заклади, які є неприбутковими (некомерційними). Вони отримують державне фінансування і приватний характер установи — це просто ще один спосіб організації їхнього правового статусу і прав власності. З іншого боку, існують приватні прибуткові (комерційні) університети, що розглядаються як альтернатива державним і які не отримують урядового фінансування.

Основні положення, що стосуються забезпечення університетської автономії, наведені в низці важливих міжнародних документів. Так, у Великій хартії університетів (Основні принципи, 1998 р.) зазначається: *по-перше*, університет є *самостійною установою* з різною організацією, що є наслідком розбіжностей у географічній та історичній спадщині, він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання; *по-друге*, для задоволення потреб суспільства дослідницька і викладацька діяльність університету має бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної та економічної влади; *по-третьє*, свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя;

керівні органи й університети, кожен у рамках своєї компетентності, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги.

Європейська комісія у своєму документі «Порядок денний щодо модернізації університетів: освіта, дослідження та інновації» акцентує увагу на такому положенні: «Університети не стануть інноваційними і чутливими до змін, якщо їм не буде надано реальної автономії й відповідальності»¹. Інша європейська інституція — Парламентська Асамблея Ради Європи — також у своїх офіційних документах підтверджує право університетів на академічну свободу та автономію, забезпечення яких має відбуватися з дотриманням таких засад:

— академічна свобода щодо досліджень передбачає свободу вираження і дій, свободу інформації, досліджень і розподілу знань без обмежень;

— інституціональна університетська автономія має бути виявом незалежної прихильності традиційній і основній культурній та соціальній місці університету;

— порушення академічної свободи та університетської автономії завжди призводить до інтелектуального спаду і як наслідок — до соціальної та економічної стагнації;

— високі витрати і втрати університети можуть понести, якщо вони відмежовуються від змінюваних потреб суспільства, які повинні обслуговувати, виховувати і розвивати; університети мають бути достатньо близькими до суспільства, аби бути здатними забезпечувати свій внесок у розв'язання фундаментальних проблем, але й достатньо відособленими, щоб зберігати критичну відстань і сповідувати довгострокову перспективу².

Пріоритет ефективного забезпечення університетської автономії зафіксовано і в Лісабонській декларації 2007 (Європейські університети після 2010 року: різноманіття із загальною метою). Зокрема, зазначається, що «фундаментальна важливість університетської автономії полягає в тому, що адаптивність та гнучкість університетів, які необхідні для реагування на змінювані потреби суспільства, залежать передусім від їхньої розширеної автономії і належного фінансування. Вони надають простір, в якому університети знаходять своє місце»³.

¹ Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation. Brussels, 10.5.2006 COM (2006) 208 final.

² Recommendation 1762 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (30/06/2006). Academic freedom and university autonomy.

³ Lisbon Declaration (2007). Europe's Universities Beyond 2010: Diversity With A Common Purpose.

У 2009 році під керівництвом Європейської асоціації університетів (Брюссель) та за підтримки Програми пожиттєвого навчання Європейської комісії стартувало дослідження рівня автономії університетів Європи¹. Партнерами цього дворічного проекту є Німецька конференція ректорів та Конференція ректорів вищих навчальних закладів Польщі. Метою проекту є розробка єдиної таблиці європейських університетів, котра би відображала рівень їхньої автономії.

На сьогодні більшість учасників освітнього процесу погоджуються в тому, що поєднана з принципом підзвітності та відповідальності автономія, як фінансова, так і академічна, є необхідною умовою ефективної роботи і подальшого розвитку будь-якого навчального закладу. Водночас немає консенсусу щодо того, що саме вважати університетською автономією і якими є її головні критерії. Це дослідження покликане узагальнити концепції автономії та її критерії.

Ураховуючи широкий спектр визначень автономії, дане дослідження базується на основних чотирьох аспектах, які викладені в Лісабонській декларації в Європейській асоціації університетів, а саме: академічна, фінансова, організаційна і кадрова автономія. За цими основними категоріями аналізується діяльність університетів у 34 країнах світу за більш як 30 шкалами.

Одним із завдань дослідження є оцінка та аналіз окремих елементів академічної автономії, зокрема, розвиток змісту та структури навчальних програм у зв'язку із впровадженням основних елементів Болонського процесу, національних і Європейських структур кваліфікацій і домовленостей щодо забезпечення якості. Ці проблемні моменти потребують подальшого, більш широкого обговорення та аналізу. У цьому контексті, на думку Т. Естерманна, голови Асоціації з питань управління, автономії та фінансування навчальних закладів, саме питання академічної автономії університету є найбільш дискусійним, у той час як стосовно трактування сутності фінансової автономії особливих проблем не існує.

Значна увага в дослідженні приділяється здатності університетів ухвалювати рішення з таких питань:

— розбудова організаційних структур та інституціонального управління, зокрема можливість створення структур та керівних органів університету;

— фінансування університетських закладів, зокрема поширення різних форм залучення та розподілу коштів, здатність до самофінансування завдяки отримуваним коштам у формі плати за навчання, можливості боргового фінансування і диверсифікації джерел надходження коштів, здатність ефективно володіти і розпоряджатися землею та будівлями, а також процедури й інструменти звітності;

— кадрове забезпечення вузу, зокрема його можливості щодо добору персоналу, відповідальність за умови праці;

— академічна сфера, зокрема, можливості визначення університетами свого академічного профілю, уведення або скасування освітніх програм, незалежне визначення їх структури й змісту, функцій і обов'язків щодо забезпечення якості програм і ступенів (дипломів) та рівень університетського контролю правил зарахування студентів.

Очевидно, деякі з цих елементів перекриваються і взаємопов'язані один з одним. Крім того, є зрозумілим, що названі чотири елементи автономії не охоплюють усі аспекти автономії і можуть бути доповнені іншими.

У фундаментальному дослідженні Світового Банку «Глобальні тенденції в управлінні університетами» (2008 р.)² експерти роблять висновок щодо схожості багатьох реформ в управлінні вищою освітою, які мали місце в різних країнах світу в останні роки. Загалом освітні реформи забезпечувалися за такими напрямками:

— законодавчо визначено університети як автономні незалежні організації;

— відсторонення держави від детального контролю і функцій управління та передача відповідальності до самих університетів;

— створення буферних (проміжних) органів або агентств для виконання деяких функцій фінансового контролю, наглядових функцій або надання певних послуг у цьому секторі економіки;

— затвердження моделей фінансування університетських закладів, що дають більше свободи і заохочують їх до розроблення, пошуку нових джерел доходу;

— створення зовнішніх агентств, які оцінюють якість усіх навчальних курсів, за якими студенти навчаються в університетах;

— розроблення і поширення нових форм звітності результатів діяльності та досягнення визначених загальнонаціональних цілей розвитку сектору освіти, а також завдань, які ставляться державою перед університетами;

¹ «University autonomy in Europe I. Exploratory study» by Thomas Estermann & Terhi nokkala. — European University Association: Brussels (Belgium), 2009.

² Fielden John. Global Trends in University Governance // The Education Working Paper Series. World Bank. — 2008. March. — No. 9. (<http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION>).

— підтвердження ролі університетської ради як такої, що несе відповідальність перед міністром освіти або спеціалізованим агентством;

— поступове відсторонення держави від рішень щодо призначення голови університетської ради та її членів.

Переваги названих реформ значні, оскільки вони покликані розблокувати ініціативність і наявні таланти в університетських закладах, спонукати їх розвивати більш тісні робочі відносини з усіма зацікавленими сторонами. Реалізація їх на практиці, як зазначають експерти, сприяє значному зближенню та зумовлює більшу відповідність навчальних програм і послуг регіональним та суспільним потребам. У результаті, суттєво поліпшується якість і відповідність вищої освіти світовим стандартам.

Разом з тим дослідники Світового банку виявили специфічні риси та ключові відмінності освітніх реформ, що стосуються університетського сектору, які полягають у такому:

1. У національному законодавстві чітко визначені довгострокові стратегічні рамки для здійснення тих чи інших реформ.

2. Статут є основним внутрішнім законом університету, в якому повинні бути чітко зафіксовані ключові принципи діяльності вищого навчального закладу, а університетські правила можуть змінюватися радою університету періодично.

Відповідно, як показує світова практика, існує чотири моделі університетської автономії, залежно від ступеня втручання держави у цю сферу:

— державний контроль (здійснюється міністерством освіти чи профільним агентством — Малайзія);

— напівавтономія (контроль здійснюється міністерством освіти, профільним агентством, іншим уповноваженим статутним органом чи державною корпорацією — Нова Зеландія, Франція);

— напівнезалежність (контроль здійснює статутний орган, благодійна чи неприбуткова організація, під наглядом міністерства освіти — Сінгапур);

— незалежність (контроль здійснює статутний орган, благодійна чи неприбуткова організація без втручання та контролю уряду; діяльність університету відповідає національній стратегії та може фінансуватися з державного бюджету — Австралія, Великобританія).

На окрему увагу заслуговують висновки американської групи вчених, на чолі з Філіпом Агіоном із Гарвардського університету, які провели фундаментальне дослідження ролі автономії університетів та їх наукової продуктивності. Доповідь дослідників була опублікована Національним бюро економічних досліджень

США¹. Основний висновок полягає в тому, що чим вища університетська автономія і сильніша конкуренція за ресурси, тим більша наукова продуктивність університетів. Ці результати були підтверджені відповідними результатами кореляційного аналізу на широких вибірках даних. Разом з тим, як засвідчили проведені аналітичні оцінки, нарощення університетами витрат на дослідження не завжди приводить до збільшення їх наукової продуктивності, зокрема в тих країнах, які мають низькотехнологічну структуру економіки, яким властивий низький рівень автономності державних університетів, або коли останні недостатньою мірою залучені у конкурентну боротьбу з приватними університетами. Ці три умови є негативними чинниками для продуктивності дослідницьких університетів.

Оскільки урядові інститути не в змозі передбачити, які дослідницькі розробки є найбільш перспективними, відповідні змагання між університетами за фонди фінансування досліджень організуються на конкурсній основі. Учені обґрунтовано доводять думку, що надаючи вищу винагороду в таких дослідницьких змаганнях, уряд тим самим стимулює ефективніше використання дослідницькими університетами державного фінансування, у цілому своєї автономності, що позитивно позначається на конкурентоспроможності університетських інституцій і їхній здатності адекватно протидіяти викликам та реагувати на загрози з боку місцевих конкурентів.

Через те що дослідження, наприклад у високотехнологічних сферах, є надзвичайно складною і високозатратною справою, в якій університети просто змушені бути ефективними, вони раціонально спрямовуватимуть ресурси у найбільш перспективні проекти. З іншого боку, отримання та освоєння дослідницькими університетами державних цільових коштів (грантів) на дослідження буде більш продуктивним, якщо вони здобуваються на прозорій і конкурентній основі. Така конкуренція, у своєму результаті, реструктуризує саме середовище діяльності університетів, змушуючи їх фокусуватися на дослідженнях, які є передовими у тій чи іншій сфері.

Відповідно, керівники університетів фокусують свої зусилля на конкуренції за кращі наукові дослідження. Університети змушені продуктивно використовувати свою автономність,

¹ Aghion, Philippe, Dewatripont, Mathias, Hoxby, Caroline M., Mas-Colell, Andreu and Sapir, Andrii, *The Governance and Performance of Research Universities: Evidence from Europe and the U.S* (April 2009). NBER Working Paper Series, Vol. w14851, 2009. — Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1376154>.

коли організують діяльність у конкурентному дослідницькому середовищі, з високим рівнем потенційної винагороди за інноваційні досягнення. Із цього також випливає, що університети суворо контролюють використання власного бюджету, незалежно та на належному рівні встановлюють рівень винагороди для своїх наукових співробітників, реалізують можливості щодо наймання висококваліфікованих кадрів. При цьому такі національні особливості середовища дослідницьких університетів, як офіційна вимога і необхідність державного затвердження бюджету університету, негнучкість системи оплати праці (фіксований рівень заробітної плати), як правило, негативно впливають на результати діяльності останніх.

Міжнародний досвід свідчить, що починаючи із середини ХХ ст., відбувається поєднання понять «університети світового класу» і «дослідницькі університети». Концепція дослідницького університету ґрунтується на тісній інтеграції освіти і наукових досліджень у межах університету, включаючи використання досліджень у практиці навчання студентів. У сучасних умовах саме дослідницькі університети світового класу повинні мати найбільш вагому підтримку з боку держави для проведення наукової й освітньої діяльності.

Що стосується України, то за роки її незалежності суттєво зросла кількість вищих навчальних закладів, які пропонують освітні послуги. Однак кількість не завжди забезпечує високу якість. На сьогодні українських вузів немає в рейтингах університетів світового класу. І хоча в нашій країні є істотні передумови для розвитку конкурентоспроможної освіти, існує ряд чинників, які перешкоджають цьому процесу. З-поміж них слід насамперед відзначити відсутність державної стратегії розвитку конкурентних університетів світового рівня. В сучасних умовах перед Україною постає проблема у найкоротші терміни подолати наслідки глобальної фінансово-економічної кри-

зи та вийти на стійкі темпи економічного зростання на основі інновацій. Дослідницькі університети можуть стати ключовими суб'єктами національної інноваційної системи, генераторами новітніх знань та їх оперативної комерціалізації. Нещодавно затверджено Положення про дослідницькі університети, згідно із яким підвищується статус вищих навчальних закладів як центрів освіти і науки. І це створює гарні стартові передумови для подальшого конкурентного розвитку національних університетських закладів.

Світова практика діяльності дослідницьких університетів свідчить про надання останнім широких можливостей щодо комерціалізації результатів досліджень, що створюються в рамках діяльності таких університетів. У тому числі дослідницькі університети можуть засновувати юридичні особи підприємницького типу: унітарні та корпоративні підприємства (виступаючи як єдиним засновником, так і співзасновником за участю інших суб'єктів, у тому числі викладачів, суб'єктів господарювання). Саме тому важливо, щоб дослідницькі університети в Україні створювали такі юридичні особи та здійснювали комерціалізацію знань.

Загалом, як довели дослідження, серед ключових напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності університетів є неперервна інноваційна діяльність; впровадження нових педагогічних моделей розвитку компетенцій; електронна підтримка індивідуального навчання; реалізація міжнародного співробітництва; розроблення спільних міжнародних курсів та інше.

Однак найвищі стандарти якості освіти в умовах глобалізації можуть бути забезпечені лише за допомогою збільшення і диверсифікації фінансових потоків. Здатність університету адаптуватись до викликів та змін, що відбуваються у суспільстві, та реагувати на зміну попиту залежать від ступеня наданої університету автономії та конкурентоспроможності національних освітніх систем.